

РОЗДІЛ III. ОПТИМІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ТА ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

УДК 373.016:94(477)(075.3)

Г. В. Байкеніч

Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИСЕМНИХ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ, РОЗМІЩЕНИХ У ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ, УЧНЯМИ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ В СИСТЕМІ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлені методи дослідження історичних джерел, розміщених у підручниках з історії України, учнями середньої школи та вплив історичних документів на всебічний розвиток підлітків та формування в них комплексу навчальних та вмінь.

Ключові слова: підручник з історії України, писемні історичні джерела, методи дослідження джерел, формування вмінь, особистісно орієнтована освіта.

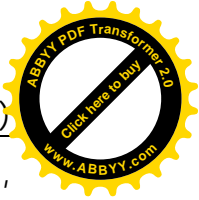
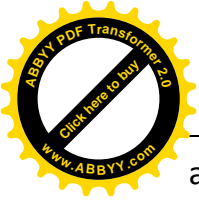
Постановка проблеми. Формуючи світоглядну систему сучасних учнів середніх шкіл, не варто відкидати на останній план роль шкільного історичного підручника в даному процесі, адже лише його засобами можна активно протидіяти тенденціям «розмивання» особистості, що сьогодні спостерігаються в суспільстві. Втрачаючи духовність, людина не лише втрачає індивідуальність, вона втрачає здатність захищати саму себе від руйнівного впливу інформації. За таких умов гуманітарна освіта загалом та історія зокрема покликані повернути людині набуті попередніми поколіннями духовні обереги, щоб зрештою повернути здатність відчувати душевний спокій.

Аналіз актуальних досліджень. Проблеми викладання історії вивчали К. Галлагер, О. І. Пошетун, А. Т. Степанищев, Г. О. Фрейман.

Так К. Галлагер вважає, що вивчення історії передбачає дослідження минулого за допомогою джерел, як первинних, так і вторинних за походженням. Методику роботи з джерелами на уроках історії досліджували В. Власов, А. Єрмоленко, Т. І. Ільїна, В. О. Мисан, К. В. Харлашова. Наприклад, К. В. Харлашова пропонує схему дослідження писемних джерел, а В. О. Мисан вважає, що роботу з історичними джерелами можна організовувати у формі гри.

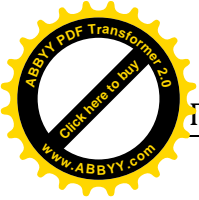
Мета статті – визначити методи дослідження історичних джерел учнями середньої школи та впливу історичних документів на їх розвиток.

Виклад основного матеріалу. Підручник історії, не даючи однозначних відповідей, має відкрити школяру шлях до подальших питань і особистого дослідження [1, 3]. Необхідно зазначити, що ми зауважимо, це те, що підручник – це, перш за все, плід авторської інтерпретації, індивідуального або колективного (певної групи авторів) бачення наукової чи дидактичної проблеми. Будь-який із підручників шкільного курсу історії, що був укладений українськими

авторами упродовж 1991–2008 років, постає перед нами як авторська версія, суб'єктивне бачення минувшини та сьогодення. Так було і так буде допоки у шкільному підручнику з історії переважатиме авторський текст, тлумачення історичних фактів – фактів-подій, фактів-явищ, фактів-процесів. Об'єктивного підручника до створення якого часто-густо закликали політики, науковці, вчителі, в суспільній природі не було і не буде ніколи. Однак це не означає, що перспектива зменшити суб'єктивізм навчальної книги остаточно втрачена. Зробити сучасний підручник з історії менш суб'єктивним можна за рахунок утвердження нової моделі навчальної книги. В цій моделі авторська інтерпретація мала б поступитися місцем оригінальним історичним джерелам. З таких умов традиційне навчання за шкільним підручником перетворилося б на дослідження з історії за допомогою джерел [4, 4]. Основу методичного апарату підручника мають складати «відкриті» питання, які не пропонують варіанти відповідей. Підручник історії повинен стимулювати критичне мислення, формувати здатність до особистих суджень, сприяти індивідуальному розвитку учнів. Карнел Галлагер вважає, що джерела історії можна охарактеризувати, як «укритий пилом, висохлий кістяк». Вчитель та учні мають його «оживити». Мабуть, учням було б корисно зрозуміти, що «сирий матеріал» історії – це безсистемна купа матеріалів, що дійшли до нас з минулого і використовуються істориками як факти. Якщо серцевину складають первинні джерела (документи, написані у той час, пам'ятки матеріальної культури, споруди, фотографії, твори мистецтва тощо), то зовнішній шар складається з вторинних джерел (наприклад, книжки, написані набагато раніше, ніж відбувалася подія, що в них описується) [2, 26].

Існують три види джерел: наочні (ілюстрації, малюнки, плакати, марки, фільми, археологічні пам'ятки тощо); усні (перекази, достовірні факти з життя конкретних людей тощо) та письмові (книги, переписи, листи, заповіти тощо). Саме останні «оживляють» історію, роблять її більш об'єктивною та достовірною. Письмові джерела використовуються у підручниках з метою конкретизації та уточнення певних даних, фактів з історії, розвитку мисленнєвої та креативної діяльності учнів. Але використання джерел можливе лише за умов дослідницької активності останніх. Отже, завдання вчителя – створити на уроці такі умови, щоб учні проявляли свою ініціативу. Необхідно долучати учнів до активної роботи на уроці. Загальновідомо, що самотійна творчо-пошукова робота з документом приносить очікувані результати, якщо вона проводиться систематично. Систематичності у використанні історичних документів можна досягти, якщо від уроку до уроку поступово розширювати межі самотійності в оволодінні вміннями і навичками творчої, навчально-дослідницької роботи. Така навчально-дослідницька робота передбачає формування та вдосконалення вмінь атрибутовувати й класифікувати, аналізувати й критикувати, моделювати та реконструювати джерела. Оскільки вміння працювати з джерелами методисти визначають як складне вміння, то вчитель повинен виступати вмілим організатором систематичної самотійної пошукової роботи учнів [1, 6].

Варто детальніше розглянути дослідження джерел учнями. Історичні джерела настільки різноманітні за стилем викладання, характером подання матеріалу, складністю термінологічної мови, що потребують різних підходів до їхнього вивчення. Учнівське дослідження історичного джерела – самостійна робота школярів з вивчення документів, згідно з певним алгоритмом (схемою) за безпосередньої допомоги (консультування, коригування, спрямування) учителя. Варіант проведення учнівського дослідження самостійної роботи без учительського втручання (практично-лабораторної, практичної, контрольної тощо) можливий за умови, коли школярі оволодіють елементарними вміннями аналізу як історичних джерел на основі тренувальних вправ, відпрацювання окремих прийомів тощо [4, 11]. О. Т. Степаніщев у своєму посібнику для студентів ВНЗ «Методика викладання та вивчення історії» виділяє *метод послідовно-текстуального вивчення джерел* – один з методів вивчення історичної літератури, який базується на орієнтації учнів у послідовному дослідженні необхідної інформації, на логічно-послідовних операціях, спрямованих на засвоєння учнями необхідної інформації. На думку дослідника, цей метод реалізується в чотирьох основних діях:

- виявленні та обробці основних ідей джерела;
- аналізі авторських запитань;
- аналізі подій, фактів та персоналій;
- зіставленні історичного досвіду з дійсністю [6, 99–104].

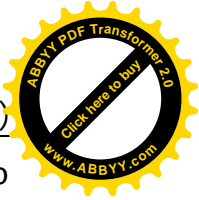
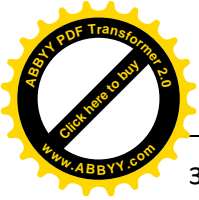
Цей метод є найбільш розповсюдженим у навчальних закладах, однак частіше даний метод розуміють, як «читай та конспектуй». Записи, зроблені учнями мають послідовно-викладений характер [3, 143]. Більш складним є його *метод поетапного вивчення джерел* – метод вивчення історичної літератури, який ґрунтується на орієнтуванні учнів у самостійному дослідженні необхідної інформації за допомогою триетапного алгоритму дії:

- підготовча робота;
- засвоєння змісту джерела;
- виконання узагальнюючих і практичних завдань.

Цей метод дослідження джерел учнями найбільш складний, оскільки потребує великого розумового напруження та значних часових витрат, але водночас він є найбільш ефективним, оскільки порядок роботи за методом носить повністю керований характер [5, 100–104].

У свою чергу К. В. Харлашова виділяє схему дослідження писемних джерел з точки зору особистісно-орієнтованого навчання: *характеристика джерела* (походження та авторство, історичні умови створення); *аналіз змісту джерела* (повнота та достовірність викладених фактів); *висновок* (узагальнена оцінка значення джерела) [8, 7].

Робота з документом за цією схемою дає великі можливості для використання особистісно-орієнтованого підходу на уроці. Цільові настанови в даному випадку спрямовані на формування в учнів системи наукових знань та

засвоєння ними засобів людської діяльності на основі актуалізації їхнього суб'єктивного досвіду; надання допомоги учням у пошуку та набутті свого індивідуального стилю та темпу навчальної діяльності, в розкритті та розвитку індивідуальних пізнавальних процесів та інтересів; сприяння дитині у формуванні Я-концепції, розвитку творчих здібностей, оволодіння вміннями та навичками самопізнання та самобудівництва.

Робота з документом наближає учнів до події, яка вивчається, створюється особливий емоційний фон. Але текст підручника не завжди співпадає за змістом з текстом документу. Це допомагає учням виробити власне ставлення до факту, що вивчається. Джерела, що містять різні точки зору особливо цінні, бо сприяють формуванню особистої точки зору учня.

Однією з форм і водночас методом навчальної діяльності та зокрема дослідження історичного джерела учнями, яку виділив В. О. Мисан – гра. Особливістю навчальної гри є те, що вона пов'язана з моделюванням ситуації. Моделювання – це не лише категорія гносеології (теорії пізнання), а й форма організації, спосіб, різновид навчальної діяльності. Більшість нетрадиційних уроків історії є результатом моделювання форми уроку. Наприклад, урок-суд, урок-конференція, урок-інтерв'ю тощо. Моделювання можна успішно використовувати і в роботі з історичними джерелами [4, 53].

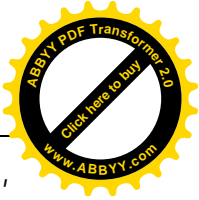
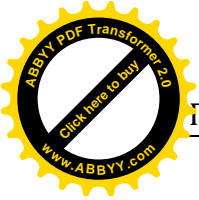
Особливістю такого моделювання є те, що воно базується на змісті історичного джерела. Документ допомагає змоделювати певну ситуацію, учасниками якої пропонується стати учням. У такому випадку текстові джерела використовуються як основа для моделювання ситуації. Наприклад: «Прочитайте документи. Уявіть, що ви – ..., і прийміть рішення»; «Ознайомтеся з документом і спрогнозуйте, що на нього могла відповісти особа, якій він адресований»; «Прочитайте лист. Уявіть, що ви особа, якій він адресований. Підготуйте відповідь» тощо.

Дослідження та використання історичного джерела, як і будь-яких інших словесно-друкованих засобів навчання має розвивати та формувати в учнів не лише певні знання, але й конкретні вміння. Якщо спиратися на новітню особистісно-орієнтовану освіту і використовувати відповідно до неї історичні джерела, то можна виділити такі види вмінь та визначити їх характеристики:

а) історико-аналітичні вміння (сама дослідницька робота з джерелом):

- визначення виду джерела;
- встановлення часу, місця та умов створення документу;
- з'ясування авторства документу;
- встановлення другорядних подій та явищ про які йдеться в документі;
- критичне оцінювання інформації;
- встановлення причинно-наслідкових історичних зв'язків;
- відокремлення проблеми, про яку йдеться в документі, розрізнення в

історичній інформації фактів та їх аналіз;

- виявлення загального та відмінного в порівнюваних об'єктах, пояснення причин відмінного;
- визначення ролі подій, явищ, процесів, історичних осіб, зображених у джерелі, в історичному процесі.

б) *загально-інтелектуальні вміння:*

- переказ змісту фрагмента;
- складання плану за змістом джерела;
- співвідношення писемного джерела з іншими історичними подіями;
- оперування інформацією, одержанної в результаті аналізу кількох історичних джерел;
- узагальнення у вигляді тез, схем і таблиць.

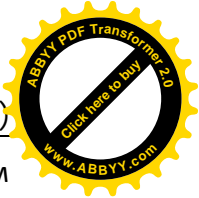
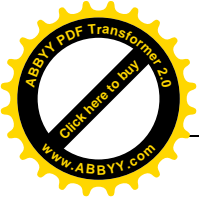
в) *особистісно-творчо-пошукові вміння:*

- використання знань у спілкуванні з людьми іншої культури, віросповідання, раціональності на засадах гуманізму і толерантності;
- пояснення свого власного ставлення до досліджуваного джерела, самовизначення в дискусіях, аргументування своєї точки зору;
- постановка творчої проблеми, виходячи з досліджуваного джерела, окреслення шляхів її вирішення та вирішення проблеми за допомогою активізації творчо-пошукових вмінь (йдеться про можливі інформативні розбіжності у джерелах, які описують однакові події, але написані різними авторами; про можливий сумнів достовірності писемного джерела та його підтвердження або спростування за допомогою вивчення інших джерел тощо);
- окреслення чітких морально-етичних пріоритетів та виділення особистих історичних героїв безпосередньо з об'єктивного писемного джерела.

Висновки. Від того, які історичні джерела будуть досліджуватися на уроці й на скільки ефективно буде організована робота з ними, залежить успішне засвоєння знань учнями. І не лише знань, бо основна мета особистісно-орієнтованого навчання – розвиток всебічно та гармонійно розвиненої особистості, наявність якої передбачає активізацію у цієї особистості (в даному випадку – учнів) всіх видів діяльності – пізнавальної, практичної, творчо-пошукової, ціннісно-сислової, комунікативної. Дослідження джерел мають формувати та розвивати в учнів цілий комплекс нахилів та вмінь. Запорукою вдалих результатів є поєднання учнівської дослідницької активності, видів діяльності з цілями та компонентами навчання, при чому організація діяльності учнів з історичним джерелом має проводитися поетапно, з урахуванням основних потреб підлітків. Лише за дотримання цих умов, джерело здатне організувати учнів, дисциплінувати їх, навчати, допомагати дізнатися історичну правду та визначитися з особистими пріоритетами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власов В. Роль підручника у формуванні працювати з історичним джерелом / В. Власов // Істрія в школах України. – 2009. – № 6. – С. 3–9.

2. Галлагер К. Викладання історії в контексті сприяння демократичним цінностям і терпимості / К. Галлагер. – К. : Право, 1998. – 46 с.
3. Єрмоленко А. Як працювати з джерелами інформації на уроках історії / А. Єрмоленко // Історія в школах України. – 2007. – № 7. – С. 35–38.
4. Мисан В. О. Писемні джерела на уроках історії : 5–11 класи : навч. метод. посіб. / В. О. Мисан. – К. : Шкільний світ, 2009. – 104 с.
5. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі / Пометун О. І., Фрейман Г. О. – К. : Генеза, 2005. – 328 с.
6. Степанищев А. Т. Методика преподавания и изучения истории : учеб. пособие для студ. ВУЗ / А. Т. Степанищев. – М. : ВЛАДОС, 2002. – 208 с.
7. Харлашова К. В. Робота з джерелами на уроках історії / К. В. Харлашова, Т. І. Ільїна // Викладання історії та суспільствознавства в школі. – 2003. – № 1. – С. 71–72.

РЕЗЮМЕ

А. В. Байкенич. Методы исследования письменных исторических источников, размещенных в учебниках по истории Украины, учениками средней школы в системе личносно ориентированного образования.

В статье свещены методы исследования исторических источников, размещенных в учебниках по истории Украины, учениками средней школы и влияние исторических документов на всестороннее развитие подростков, формирование у них комплекса способностей и умений.

Ключевые слова: учебник по истории Украины, письменные исторические источники, методы исследования источников, формирование умений, личносноориентированное образование.

SUMMARY

A. Baykienich. The methods of investigation of written historical sources placed in the text-books of Ukrainian history, by the pupils of the secondary school in the technology of specially-personally education.

The investigation methods of all – round development of juveniles, formation of the complex of faculties and skills are lighted in the article.

Key words: text-book of the Ukrainian history, written historical sources, the methods of investigation of sources, educational activity, especially-personally education.

УДК: 376.1:116–056.3

Т. В. Золотарьова

Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

КОРЕЛЯЦІЯ ВЕРТИКАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У СИСТЕМАХ «ОСОБИСТІТЬ» І «ДЕФЕКТ» У ДІТЕЙ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті зроблено спробу проаналізувати характеристики асинхронного розвитку систем «особистість» і «дефект» у дітей з психофізичними порушеннями. Визначено кореляції міжсистемних та внутрішньосистемних вертикальних зв'язків у системах «особистість» і «дефект». Ці взаємозв'язки лежать в основі прямих та обернених процесів корекції, компенсації, абілітації, реабілітації та розвитку.

Ключові слова: підсистема, розвиток, процес, самоорганізація, саморуйнування, закон.